

Фелікс Шабульдо

ЧОГО НЕ СХОТИЛА АБО НЕ ЗМОГЛА ПОМІТИТИ МОЯ РЕЦЕНЗЕНТКА (ВІДПОВІДЬ НА РЕЦЕНЗІЮ ОЛЕНИ РУСИНОЇ)*

Попри все, що я скажу далі на адресу шановної п. Олени Русиної та її рецензії, вважаю своїм неодмінним обов'язком висловити їй вдячність за ті увагу, час та інтелектуальні зусилля, що були затрачені на мою скромну працю.

Одразу ж хотів би також визначити, що ж саме вдалося помітити моїй Рецензентці, точніше – з якими її критичними зауваженнями я згоден. З усієї їх кількості я визнаю справедливість лише одного-єдиного – докору в тому, що дослідник [себто я – Ф. Ш.] *навіть прагне «вихопити» з теми яви забуття цей викреслений список знатних учасників походу (с. 36) – замість того, аби пересвідчитися, що збірний етнонім: «литва» розумівся як множина (с. 185 рецензії).* Тут ідеться про мій недогляд: використану у літописі стару граматичну форму я прийняв за пізнішу редакторську правку, якою нібито було вилучено з тексту список Ольгердовичів і Гедиміновичів, можливих учасників задніпряньського походу 1362 року. Це, здається, чи не найбільший успіх рецензії. Олена Русина проте ним не задовольнилася і кинула тінь підозри на самий список, приписуючи йому «оригінальність такої аргументації». Шановна Рецензентка не обмовилася більше й словом ні про цей гіпотетичний список, ні про те,

* Див.: Русина О. *Синьоводська «Задонщина»: історична першість чи історіографічний гібрид?* // УГО. – Вип. 1. – 1999. – С. 178-189

що хибне твердження має здогадний характер, ні про те, що воно було використане лише як **привід** для реконструкції того ж таки списку, ні про те, що реконструкція ця ґрунтується на зовсім інших джерелах і здійснена за методом і взірцем Михайла Грушевського, який одним з перших звернув увагу на факт появи Ольгердовичів та їхніх володінь у Чернігово-Сіверщині, але не пов'язував його конкретно з подіями 1362 року. Не підлягає сумніву, що для висвітлення обставин названого походу реконструкція списку його знатних учасників, хоч би й приблизного, має набагато більше значення, ніж помічений Рецензенткою помилковий привід до нього, з чим, гадаю, і вона погодиться.

Чого ж не схотіла чи не змогла помітити у моїй брошурі п. Русина? Певна річ, те, що вона мусила була зробити як Рецензентка, але не зробила, і що *всупереч звичним дослідницьким канонам* [формулювання, вжите нею щодо структури брошури – Ф. Ш.] відсутнє в її рецензії. А мусила вона передусім дати загальну оцінку рецензованій праці, зазначити її місце в історіографічному процесі й новизну (коли така, звичайно, є), новації у методиці дослідження, перевірити достатність і переконливість наведеної аргументації, повноту залучення і надійність використаних джерел, достовірність сповщеної ними інформації, оцінити важливість і перспективність отриманих результатів для подальшої наукової розробки заторкнутих проблем. З усього переліченого шановна Рецензентка взяла на себе лише обов'язок верифікації джерел (і то не всіх), використаних у трьох статтях брошури. Єдине, що дозволила собі Авторка рецензії, – це навести компендіум цитат-висновків (с. 184), які, за її словами, становлять *увесь пафос рецензованої брошури*, але, додам від себе, далеко не вичерпують зроблене в ній для нового і, сподіваюсь, вірнішого розуміння синьоводської проблеми.

В компендіумі не знайшлося місця для цілої низки найважливіших результатів дослідження конкретних пи-

тань цієї проблеми, що містяться, зокрема, в першій статті брошури. Заради об'єктивності змушений бодай назвати їх. Ось вони: висновок про прямий зв'язок між походом Ольгердового війська на Коршев і далі на південь Дніпровсько-Донського межиріччя 1362 р. і приєднанням до ВКЛ перед тим ординської Переяславщини та її інкорпорацією (разом з Путивльщиною і деякими чернігівськими волостями) до складу Київського князівства (с. 11-13); локалізація (в розвиток думки Ф. Петруня) літописного Коршева на р. Тиха Сосна, правій притоці Дону, й визначення на підставі неї та ординського джерела з хроніки Мацея Стрийковського загального напрямку маршруту Ольгердового війська на схід і південний схід від Києва (с. 17-20); висновок про те, що звістки трьох різночасових, різнохарактерних і незалежних одна від одної писемних пам'яток – Рогозького літописця, літописного «*Списку руських міст далеких і близьких*» і хроніки Мацея Стрийковського – узгоджуються між собою і є взаємодоповнюючими, коли сповіщають про місце, спрямованість і результати наступу військ ВКЛ у ординському лівобережному Задніпров'ї (с. 20); уточнення часу цього наступу – літній сезон (до кінця серпня) 1362 р. (с. 21-22); встановлення факту пролитовської орієнтації ханського беглербека і гургена Мамає та його політичного співробітництва з правителем ВКЛ Ольгердом незадовго до подій 1362 р. (с. 32-35); обґрунтування гіпотези про укладення воєнно-політичної угоди між Ольгердом і Мамаєм наприкінці 1361 р., спрямованої насамперед проти джучидського «Волзького царства» (с. 31-36); виявлення прямого зв'язку між частковим збігом політичних інтересів обох союзників, антисарайськими акціями Мамає і походом Ольгердового війська на лівобережне Задніпров'я, з одного боку, а з іншого – з політичним сенсом і метою останнього (с. 30-33).

До цієї низки примикає здійснена в третій статті брошури локалізація замку Сині Води на місці сучасного смт Торговиця (Кіровоградської обл.). Замок Сині Води, по-

близу якого відбувалася Синьоводська битва, я ототожнюю з сучасним йому Ябу-городком, що згадується в деяких найдавніших збережених ярликах кримських ханів на землі України-Русі, і визнаю за ним значення резиденції намісника золотоординського хана в західних улусах у першій половині XIV ст. (с. 75-76).

Перелічені результати дослідження окремих питань синьоводської проблеми складають фактологічну основу для двох-трьох узагальнюючих висновків, що їх навела Олена Русина у компендіумі. Переважну більшість перших вона обминула своєю увагою. При цьому шановна Рецензентка або замовчала їхнє існування, або ж просто відмовилася їх розглядати. Так, зокрема, сталося з тими питаннями, що стосуються литовсько-ординських відносин, бо їх п. Русина прирівняла до «історіографічних міфів», оскільки, мовляв, Автору забракло почуття міри і він пішов задалеко в своїй «реабілітації» Стрийковського, по суті, уподібнившись «історикопоету», чю фантазію не стримувало «професійне чуття» (с. 187). По-перше, шановна Рецензентка помиляється, приписуючи мені спеціальний намір «реабілітувати» Мацея Стрийковського, бо я не вважаю, що він особисто у чомусь завинив перед наступними поколіннями дослідників. Навпаки, на мою думку, саме їй притаманний особливий інтерес до цього польського історика XVI ст., про що, зокрема, свідчить те місце і та увага, які вона відвела йому навіть у цій рецензії (див. с. 180-183, 187). По-друге, я не відповім Олені Русиній тим самим і не стану вимірювати глибину її професійного і етичного «чуття», хоч і вважаю її слова на мою адресу незаслуженими, ба – навіть образливими. Волю за краще продемонструвати, до яких засобів «наукової критики» вдається п. Русина у своїй рецензії. А хто з нас – «науковець» (с. 184) чи «фахівець» (с. 181) – правий у своїх висновках і в цій публічній дискусії та чий метод має *небагато спільного з наукою* (с. 180) – нехай вирішить зацікавлений читач.

Відтак, спробую показати, на чому саме зосередила увагу Олена Русина і як вона це рецензує. Завдання – не з легких, оскільки бурхливий потік її критично налаштованої свідомості, відбившись від змісту розглядуваної брошури, випродукував значну кількість суджень, зауважень, оцінок і сентенцій, змішав, скомбінував і виклав їх у дивовижний і цілком оригінальний спосіб. Розібратися у цій чималій купі фактологічного дріб'язку, відокремити важливе від другорядного або й зовсім стороннього, виявити замовчуване і перекручене – теж задача не проста. Але найскладніше спростувати твердження і зауваження шановної Рецензентки, висловлені, хоч і в привабливо-іронічній манері, але нерідко врозкид, невлад і побіжно, бо, коли слідувати за ходом її думки, це неминуче призведе до перебільшення обсягу рецензії-відповіді й своєю одноманітністю може втомити будь-якого читача.

І все ж таки, задля доказу правоти своїх слів, спробую дати відповідь на критичні зауваження другого і третього абзаців рецензії (с. 178-179) саме так, ідучи за порядком їх викладу. Зробити це вважаю доцільним з огляду на важливість кількох порушених тут питань і яскраву репрезентабельність цього зразка рецензійних здібностей п. Русиної.

Розпочинається другий абзац таким реченням: *Що-правда, дослідник утримався від цілісного аналізу згаданої проблеми, обмежившись передруком трьох присвячених їй статей, опублікованих упродовж останніх років (першу з них істотно розширено)*. Його перша смислова частина потребує пояснення. Три статті брошури, відрецензованої п. Русиною, – це перші результати нового дослідницького підходу до синьоводської проблеми, що неодноразово, хоча, можливо, не зовсім точно і ясно, було мною зазначене (див. с. 4, 8, 40, 62 брошури). Її специфічність (брак і фрагментарність джерельної бази, наявність плутаних і суперечливих думок щодо окремих подій, обставин і фактів та ін.) зумовили по-

требу в детальному дослідженні спершу найвагоміших вузлових питань цієї проблеми. Отримані результати я мав намір опублікувати у циклі статей та вже на їх підставі дати згодом цілісне синтезоване висвітлення усієї порушеної проблеми в її новому розумінні. Друк кількох з них, найперших з розпочатого циклу, – це справа скоріше випадку, нагоди в такий спосіб відзначити 635-річний ювілей Синьоводської битви, ніж реалізація, хай навіть часткова, творчого задуму. Отже, перший закид шановної Рецензентки не зовсім справедливий, тоді як друге її твердження у цьому ж реченні просто невірне. У передмові до брошури я, здається, дав ясно зрозуміти, що з трьох статей добірки повністю опубліковано другу, першу – частково, а третю було лише виголошено на міжнародній науковій конференції у Вільнюсі 1997 р. (див. с. 3-4 брошури). На якій підставі Олена Русина стверджує інше – мені невідомо.

У наступному реченні цього ж абзацу зібрано аж вісім різних за характером, значенням і смисловим зв'язком суджень, оцінок та зауваг. Три з останніх стосуються неузгодженості опублікованих статей, причому до цієї похибки віднесено два (с. 68 і 84) *посилання на журнальну версію статті, включеної до брошури*, а також дублювання матеріалу (с. 5 і 62-63, 11 і 73). З цього приводу хочу запитати шановну Рецензентку: відколи посилання на свій попередній висновок трактується як неузгодженість, і чи не робить вона так само у своїх працях постійно і систематично? Також не вважаю вірною кваліфікацію обох зазначених вище випадків як *дублювання матеріалу*. Хоч в них і справді мова йде про одні й ті самі сюжети – це не що інше, як їх перегук, бо подані вони у різному контексті, під різним ракурсом і з різною мірою докладності. На третє і четверте зауваження – про другу *цілковито історіографічну* статтю брошури та її нібито обмеженість часом Михайла Грушевського – доцільніше дати відповідь далі, розглядаючи ті питання, з якими вони мають безпосередній смисловий зв'язок (див. нижче).

Зараз же доречно зазначити, що відсутність у брошурі загального історіографічного огляду проблеми зовсім не означає відсутності історіографічних екскурсів при висвітленні кожного з вузлових її питань, про що шановна Рецензентка чомусь не згадала.

Завершує другий абзац рецензії низка зауважень, оцінок і сентенцій, що за своїм характером і змістом більше стосуються історіографічних питань, ніж загальної характеристики і композиції брошури. Перше з них – це зауваження, що наявність у брошурі навіть суто історіографічної статті, всупереч моїй відмові не давати загального огляду історіографії, *аж ніяк не може замінити систематичного аналізу історіографії проблеми*. Звичайно, не може, але тільки в тому випадку, коли йдеться про синьоводську проблему в цілому, а не про окремі її вузлові питання, як це має місце у рецензованій брошурі. Далі Олена Русина називає недоліком також відсутність у добірці аналізу польської історіографії синьоводської проблеми, в якій, на її думку, *досьогодні панують погляди, сформульовані Стефаном Кучиньським у монографічній розвідці «Sine Wody», котрі, до речі, діаметрально протилежні тим, що їх дотримується п. Шабульдо*. Втім, замість докладного відтворення аргументації польського медієвіста (яка, між іншим, вже не раз ставала об'єктом наукової критики), Автор воліє наголошувати на тому, що *«у вітчизняній історіографії ця проблема ніколи спеціально і комплексно не розглядалася»*. Стільки різного й так лаконічно викласти годі й пробувати. Тому я навів цитату майже цілком. Спробую її прокоментувати. По-перше, критичний огляд польської історіографії з синьоводської проблеми необхідний в узагальнюючій праці (так само, до речі, як і литовської, сучасної російської та ін.), а рецензована брошура, змушений повторитися, такою не є. Крім того, як схоже, у п. Русині спрощене уявлення про польську історіографію, де завжди знаходилося місце для існування кількох різних, інколи протилежних щодо згаданої проблеми думок (наприклад,

Марціна Кромера і Мацея Стрийковського, Антоні Прохаски і Ольгерда Гурки). По-друге, навряд чи вірним є твердження, будцімто в сучасній польській історіографії панують погляди Стефана Кучиньського на синьоводську проблему (бажано було б дізнатися, на яких конкретних працях сучасних польських істориків воно ґрунтується). По-третє, незрозуміло, навіщо докладно відтворювати аргументацію польського медієвіста, якщо вона «вже не раз ставала об'єктом наукової критики» (на відміну від п. Русиної, я навіть можу зазначити, хто саме – литовський історик Р. Батура – найдокладніше проаналізував і переконливо спростував цю аргументацію), а до того ж не має прямого відношення до теми статті, де розглядається суто вітчизняна історіографія. По-четверте, так і залишається неясним, чи згодна п. Русина з моїм твердженням, нею зацитованим. А тим часом, судячи з назви її рецензії, ця думка мала б стати предметом особливо ретельного і критичного розгляду.

У третьому абзаці рецензії головне викладається у такому підсумковому реченні: *У цілому ж хаотична композиція брошури, де, всупереч звичним дослідницьким канонам, перша стаття є, за визначенням самого Автора, «фактологічною», друга – вибірково-історіографічною, а третя – вибірково-джерелознавчою (оскільки йдеться лише про одне – і то найбільш ненадійне – джерело інформації), унеможлиблює її послідовний аналіз.* З цих слів видно, що шановна Рецензентка так і не зрозуміла, що має справу з добіркою статей, а не з «монографічною розвідкою» на взірець тієї, що належить С. Кучиньському. Їх добрано зовсім не випадково. У першій – *«Литовська «Задніпрянина»: незнаний аспект синьоводської проблеми»* – зроблено спробу переглянути деякі застарілі висновки й обґрунтувати нове розуміння синьоводської проблеми. У другій – *«Концепція Синьоводської битви В. Б. Антоновича і вітчизняна історіографія»* – я звернувся до витоків формування традиційного наукового уявлення про синьоводську проблему у вітчизняній історіо-

графії, щоб в'яснити, хто його започаткував і чиї творчі внески та як саме цьому сприяли. Третя стаття – *«Мацей Стрийковський як історик Синьоводської битви»* – присвячена не так особі Мацея Стрийковського, як його звісткам про похід Ольгерда на ординське Поділля та його наслідки. В цьому плані вона є продовженням першої статті, де розглянуто відповідну інформацію інших двох основних джерел про антиординську кампанію ВКЛ 1362 року. Проблемну спорідненість згаданих статей Олені Русиній, як бачимо, вдалося не помітити.

Алогізм суджень, необ'єктивність, безсистемність викладу, до якого немалою мірою спричинилося нестримне бажання залучити якнайбільше контраргументів без огляду на їх важливість чи дотичність до розглядуваних питань, приховані й неприховані спроби поставити під сумнів наукову цінність рецензованої брошури, фаховий рівень і сумлінність її автора, замовчування і перекручення очевидного – все це густо рясніє і в інших місцях рецензії. З іншого боку, в ній не знайшлося місця для жодної позитивної оцінки і надто обмаль – для нейтральних суджень. З цього з усією необхідністю напрашується висновок, що критиканський арсенал є основним знаряддям «наукової критики», застосованої Оленою Русиною щодо рецензованої брошури, а мета рецензії – скомпрометувати її автора як фахівця. Як можна здогадатися, бо це ніде не зазначено у рецензії, п. Русина дотримується традиційного погляду на синьоводську проблему і саме його обстоює у своїй рецензії. Робити це можна трьома способами: по-перше, вдаючись до нових аргументів на свою користь; по-друге, спростовуючи аргументацію нової концепції; по-третє, комбінуючи обидва перші (конструктивний і деструктивний) способи. У рецензії на мою брошуру використано виключно другий – найпростіший (бо руйнування, як відомо, завжди потребує менше інтелектуальних зусиль, ніж творення) і найлегший (оскільки шановна Рецензентка у виборі об'єкта критики і контраргументів є не завжди оригінальною).

Головна критична увага зосереджена на доказі *хисткості джерельного ґрунту* (с. 187) найважливіших висновків автора брошури, отже – їхньої *ілюзорності*. Одним з таких висновків Рецензентка цілком слушно вважає «ідею» єдиного стратегічного задуму антиординської кампанії ВКЛ 1362 р., реалізованого двома походами Ольгердового війська на південь Дніпровського лівобережжя і правобережжя, які у рецензії названі помилково «двома литовськими кампаніями» (с. 185). Як уже зазначалось, цей висновок ґрунтується на свідченнях трьох джерел – Рогозького літописця, хроніки Мацея Стрийковського і «Списку руських міст далеких і близьких». З них найбільшу увагу п. Русина приділила чомусь інформації хроніки Мацея Стрийковського, яка, по суті, лише доповнює, уточнює і підтверджує звістки головного джерела про обидва походи – на Коршев і Сині Води – відповідного запису Рогозького літописця.

Щодо останнього Рецензентка зауважує: *В самій літописній нотатці важко вглядіти бодай якийсь зв'язок між захопленням Коршева та «воюванням» Ольгердом Синьої Води й Білобережжя. Фелікс Шабульдо намагається пояснити це пошкодженням первісного тексту літопису* (с. 185). Вона знову чомусь не помітила, що висновок про такий зв'язок ґрунтується на незаперечному факті наявності звісток про обидва походи в одному літописному записі, первісна структурна цілісність якого – це підкреслюється – збереглася неушкодженою (див. с. 9-10 брошури), а також на хронологічній близькості обох походів, їхньому зв'язку з тогочасними політичними подіями в Орді, зрештою – на їх доцільності й необхідності з точки зору воєнного мистецтва. Чийсь обмежені можливості «вглядіти» «бодай якийсь зв'язок» між цими походами, що їх п. Русина висуває як контраргумент, не можуть бути всерйоз прийняті за такий. Крім того, я ніде не пояснював наявність зв'язку між походами на Коршев і Сині Води «пошкодженням первісного тексту літопису». Це – очевидне непорозуміння або перекручення, в чому легко пересвідчитися, звернувшись до тексту брошури.

Далі в рецензії поставлено під сумнів локалізацію м. Коршев на Тихій Сосні, правій притоці Дону. Локалізація цього міста має ключове значення для доказу, що похід Ольгердового війська на лівобережне Задніпров'я 1362 р. справді мав місце, та для визначення напрямку його маршруту. Вона здійснена у першій статті брошури на підставі згадок про Коршев у Рогозькому літописці й фіксації цього міста «на Сосні» у літописному «*Списку руських міст далеких і близьких*» шляхом ідентифікації зазначеного гідроніма. Щодо вжитого способу локалізації Коршева Олена Русина не має жодного заперечення. Зате вона натякає, начебто до «зручнішої» локалізації Коршева мене схилила можливість узгодити «київську» – згідно зі «Списком» – приналежність Коршева на Сосні з інформацією так званого «Обводу Свиридова» стосовно того, що за часів Семена Олельковича межі Київського князівства сягали Тихої Сосни (с. 186). Це – не що інше, як нічим не підтвержене припущення шановної Рецензентки. Якщо визнати його справедливим, то стає незрозумілим, навіщо мені потрібно було аналізувати зміст київської рубрики «Списку» й ідентифікувати один з гідронімів, що значаться тут.

У зв'язку з визначенням місцезнаходження літописного Коршева п. Русина ставить мені у провину те, що я мусив би, але не звернув уваги на буцімто відсутність постійного населення в районі Тихої Сосни у XIV ст., який, за її словами, являв собою зону татарських кочовищ (с. 186). При цьому шановна Рецензентка посилається на працю 15-річної давності В. Л. Єгорова («*Историческая география Золотой Орды*». – М., 1985. – С. 53) і наведене С. М. Соловйовим джерело кінця XVI ст. про початок заселення цього регіону. З таким же успіхом п. Русина могла вдатися до авторитету батька історії Геродота – у нього, здається, також були відомості про заселеність Наддоння. Але значно вірніше було б, якби вона взяла до уваги свідчення того ж таки «*Списку руських міст далеких і близьких*», котрий показує

наявність на 1396 р. у лісостеповій зоні Дніпровсько-Донського межиріччя і, зокрема, поблизу верхів'їв Тихої Сосни низки населених пунктів (наприклад, Хотмишль, Ницян, Лосичі на Ворсклі, Жолваж на Пслі). Олена Русина так і не зрозуміла, що в даному випадку має справу з ще одним «історіографічним міфом», що їх вона так полюбить розвінчувати. Вона не врахувала тієї обставини, що в епоху Середньовіччя означений регіон – це одна з основних зон постійних, інтенсивних і різнобічних контактів і взаємовпливів осілих носіїв землеробської цивілізації та цивілізації номадів-скотарів Євразійського степу. Ця обставина, так само як і особливі природні умови Середнього Наддоння, зумовили існування тут перехідних (осілих і напівосілих) форм життя і господарювання місцевого населення.¹ У свою чергу, перехідні форми господарства і синкретична культура етнічно строкатого населення ординського Наддоння (як, втім, і правобережного Поділля), безперечно, забезпечували сприятливі умови для їх урбанізації наприкінці XIII – у першій половині XIV ст., а в подальшому – для неодноразового відновлення мережі міст та укріплень, зруйнованих під час воєн. Цього моя шановна Рецензентка також не бере до уваги, абсолютизуючи пізніші дані окремих писемних джерел щодо району Тихої Сосни.²

Вельми своєрідною рисою п. Русиної як Рецензентки є її спроби повернути інформацію, про яку вона дізналася з праці автора, проти нього самого, ставлячи у такий спосіб під сумнів його сумлінність і обізнаність. Зокрема, у рецензії вона пише: *Фелікс Шабульдо далеко не самотній в обстоюванні думки про тісний зв'язок литовських виправ на Поділля і Коршев (з відповідною локалізацією останнього)* (с. 185). Це, мабуть, ще один натяк на «історіографічну гібридність» моєї праці. Але ж хіба я стверджував щось протилежне, чи замовчував висновки своїх попередників? Відповідний матеріал з цього приводу, а також короткий огляд історіографії вивчення «Списку руських міст далеких і близьких» та локалізації зазначеного у ньому Коршева наведені мною ще

на початку 1996 р. у журнальному варіанті першої статті брошури. У своєму гіперкритичному творі шановна Рецензентка ще коротше і неточно переказує їх, покликаючись при цьому не на відповідний фрагмент статті, а на зазначені у ній першоджерела (пор. с. 13-17 брошури і с. 185-186 рецензії). Я далекий від того, щоб розглядати цей випадок як факт прихованого запозичення сюжету. Але ж навряд чи можна заперечити ту обставину, що читачі, котрі ознайомляться лише з рецензією п. Русиної, так і залишаться при думці про її пріоритет у цих питаннях. Значно вагомішим зауваженням є висновки Олени Русиної про непевність (хисткість) «Списку руських міст далеких і близьких» як історичного джерела, оскільки він не тільки не відбиває єдиний хронотоп ... а й містить хибну інформацію про місцезнаходження окремих пунктів, згаданих поруч із Коршевим у «київській» частині «Списку». Маємо на увазі фрагмент «А на Пле Ничян. Городище. Лошиця. Бирин. Жолваж. На Ворскле Хотмышль», де як попсельські фігурують Ничан і Лошиці, насправді розташовані на Ворсклі (с. 186-187). Далі вірно зазначається скептичне ставлення до цієї пам'ятки істориків на зламі XIX-XX століть через наявність у тексті «Списку» різночасових нашарувань, існування у той час загальної думки про неприпустимість використання його даних у наукових дослідженнях та перегляд цієї точки зору, що правда – чомусь тільки у 50-х роках нашого століття і лише М. М. Тихомировим.³

Той, хто звернеться до тексту брошури, може пересвідчитися у безпідставності закиду шановної Рецензентки – я завжди підкреслював, що маю справу з **остаточною** (1396 р.) редакцією «Списку» і ніде не стверджував, в тому числі і в брошурі, що вона є єдиною. Більше того, у цій же брошурі я виокремив реєстр 34 лівобережних міст як окрему підгрупу київської рубрики пам'ятки (с. 17 брошури) і відзначив характерну особливість принципу його складання (там само, с. 18-19). Я утримався від датування ре-

естру, оскільки це питання потребує спеціального дослідження, але дав зрозуміти, що факт наявності двох структуроутворюючих принципів у рубриці «київських» міст може бути використаний при визначенні часу включення цієї рубрики до складу «Списку» і початку його складання як такого.

Так само я не згоден з оцінкою п. Русиної процитованого нею фрагменту переліку попсельських і поворсклянських міст. Наявність неточності у визначенні двох з 34 лівобережних пунктів реєстру – це ще не доказ недостовірності його інформації щодо Коршева. Цей факт може мати свою причину чи пояснення, відмінні від думки Олени Русиної. А щоб довести сумнівність або помилковість («ілюзорність») локалізації Коршева на Тихій Сосні, треба було б, вважаю, навести переконливі аргументи на користь антитези – того, що це місто знаходилося у XIV ст. саме на Бистрій Сосні. Цього якраз досі не зроблено – є лише здогади і сумніви.

Чимало зауважень рецензії стосується змісту статті «*Мацей Стрийковський як історик Синьоводської битви*». Певен, однак, що не всі вони заслуговують на відповідь. Я не ставатиму поміж Оленою Русиною і Мацеєм Стрийковським і не буду спростовувати ті слова про нього, що наведені нею з чужих вуст (с. 178, 183), або породжені її небайдужим ставленням до його творчості (с. 180, 181, 182-183). Не стану також захищати здібності й сумлінність Стрийковського як історика – це окреме складне питання, що заслуговує на різнобічний розгляд у контексті духовних цінностей та історичних уявлень XVI століття. Багато чого вже зроблено у цьому напрямку в тій сучасній фаховій літературі, на яку я посилаюсь у брошурі (с. 69, прим. 1) і яка, судячи з висловлювань шановної Рецензентки, поки що їй невідома. Я не буду навіть доводити достовірність сповіщених Стрийковським звісток про похід Ольгерда на Поділля 1362 р. та його результати, уперше поставлені під сумнів ще в останній чверті XIX ст. такими представниками української історіографії, як Н. Молчановський і М. Дашкевич, якого, до

речі, Олена Русина чомусь зарахувала до апологетів Мацея Стрийковського (див. с. 183, прим. 9). Все, що я міг зробити з цього приводу сьогодні, є в моїй брошурі. Через брак джерельних даних нові аргументи, що підтвердять наявні в ній висновки, будуть, вважаю, отримані лише в ході подальшого вивчення конкретних питань, дотичних синьоводської проблеми.

Проте я маю право і можливість запитати у фахівця Олени Русиної: а Ви особисто, шановна добродійко, на якій підставі взагалі не довіряєте Мацею Стрийковському? Які ще аргументи, крім його схильності до прикрашання подобицями описів баталій та до еклектизму, а також класичного аргументу – «цього не може бути, бо не може бути ніколи!» – Ви можете навести на підтвердження своєї позиції? Хіба, обстоюючи її, Ви не реанімуєте ще один історіографічний міф? І чи багато спільного з наукою має принцип, за яким огульно заперечуються усі звістки різного походження, зібрані в одному джерелі, якщо тільки кілька з них є недостовірними?

Не можу не обминути увагою ще одну неточність, допущену в рецензії. Вона особливо прикра у такій повчальній сентенції, як-от: *...завдання вченого – не в тому, аби милуватися чеснотами «історика-поета», чи, навпаки, «картати» його за те, що він на сторінках своєї «Хроніки», по суті, «подвоїв» Синьоводську битву, двічі розповівши про Ольгердів похід на трьох татарських князів (в одному випадку йшлося про вповні історичного Ольгерда, в другому – про вигадану особу, Вітовтового воєводу Ольгерда, а саму подію перенесено на Дон) (с. 180-181).* Так от, я цього не писав, бо ставив у провину Стрийковському зовсім інше. Для доказу наведу відповідний фрагмент майже повністю:

Зрозуміло, що Мацея Стрийковського як історика є за що картати. Він двічі помилково датував Синьоводську битву (1329 і 1331 рр.), слідом за М. Кромером вивів на сторінки хроніки фантом Вітовтового «гетьмана Ольгерда», аби

підсилити концепцію анонічного автора «Оповіді про Поділля» повідомив про передачу Ольгердом Поділля Коріатовичам і навіть інтерполював історичний факт приборкання подільського князя Федора Коріатовича з часів великого князя Вітовта у часи Ольгердові, нітрохи не засмучуючись тим, що внаслідок цієї операції особа Федора Коріатовича в його хроніці роздвоїлася. До цих прорахунків і помилок М. Стрийковського спричинилися передусім його еkleктизм, бажання залучити якомога більше джерел і відомостей, з одного боку, а з іншого – відповідний його епосі рівень наукових знань і вміння критично аналізувати джерела (с. 73-74).

Далі, як зазначено у рецензії, фахівця цікавить, які джерела використовував Стрийковський, коли з дріб'язковою докладністю описував битву... і т. ін. (с. 181). Щиро зізнаюся, це питання мене не цікавило. Синьоводська битва як така у брошурі не розглядається. Отже, під «фахівцем» у даному випадку шановна Рецензентка розуміє, мабуть, сама себе.

І останнє в рецензії, пов'язане з Мацеєм Стрийковським. У підсумовуючому абзаці свого твору шановна Рецензентка пише:

Утім, продукування історіографічних міфів є справою вдячною. Це, серед іншого, унаочнюється і прикладом Мацея Стрийковського, котрий, приписавши Ольгердові здобутки «руських княжат» [?! – Ф. III.], з 400-літньої відстані зумів прищепити фахівцеві-литуаністу ідею «пріоритету Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтійського у боротьбі східноєвропейських країн проти панування Золотої Орди».

Засвідчую: на наших очах з-під пера Олени Русиної народжується ще один міф, згідно з яким Мацей Стрийковський, запозичивши інформацію із «Записок» Герберштейна, в імпліцитній формі приписав Ольгерду здобутки російської зброї, а саме – перемоги «руських княжат» Симеона Тверського та Димитрія Московського (Донського) над та-

тарами (с. 183). Сподіваюся, щойно народженому міфіві не доведеться довго жити, бо жодних підстав для цього немає, хіба що ота сама «імпліцитна форма», в якій і цього разу виявила свої знання моя шановна Рецензентка. Крім того, хотів би дізнатися, хто ж той загадковий «фахівець-литуаніст», про якого згадується у цьому абзаці? Упевнений, що не я, бо і в першій статті брошури, і в її журнальному варіанті покликаюсь у даному випадку на висновок Ярослава Пеленського, що його, до речі, поділяю (див. с. 9, прим. 10 брошури).

Діаметрально протилежними також є погляди, мій та шановної Рецензентки, на внесок В. Б. Антоновича у наукову розробку синьоводської проблеми. Я визнаю В. Б. Антоновича творцем концепції Синьоводської битви 1362 р., що, попри її недоліки, справила наприкінці XIX ст. великий вплив на формування уявлення про цю подію як багатоаспектну проблему, його висновки щодо конкретних, порушених ним, її питань (наприклад, виявлення антиординського у цілому й ненасильницького щодо місцевого населення характеру політики і воєнних дій Ольгерда у Київській та Подільській землях, локалізація місця і визначення дати битви, її безпосередніх результатів – приєднання до Литви Поділля і Київщини, визначення території ординського Поділля на середину XIV ст., характер зв'язку Подільської Орди з ханською владою та ін.). Олена Русина заперечує будь-які заслуги Антоновича в цьому, стверджуючи, що *насправді Антонович лише коротко й еkleктично переказав джерельну версію подій, прокоментувавши її у невеликій, ледь на третину сторінки, примітці* (с. 179). Вона не помітила, що моя оцінка ґрунтується не лише на «*Нарисі історії Великого князівства Литовського до середини XV століття*» Антоновича, на яку посилається у рецензії, а ще й на висновках його великої розвідки «*Київ, його доля і значення з XIV до XVI століття (1362-1569)*» (див. с. 53, прим.1 брошури). До речі, це не єдиний приклад, що свідчить про нехтування шановною Ре-

цензенткою науковим апаратом дослідницьких праць. Хіба не дивною для науковця є манера читати такі праці як історичні романи, не заглядаючи у примітки? Мабуть, немає потреби також доводити, що головне у новому баченні будь-якого комплексу питань – це не обсяг його викладу.

У статті *«Концепція Синьоводської битви В. Б. Антоновича і вітчизняна історіографія»* мною досить докладно проаналізовані також погляди М. П. Дашкевича, Н. Молчановського, П. Г. Клепатського і особливо М. С. Грушевського – медієвістів, чії праці відзначалися опорою на джерела, глибиною дослідження і оригінальністю. Можливо, це й дало привід шановній Рецензентці зазначити, нібито моя стаття обмежена хронологічно часом Михайла Грушевського (с. 179 рецензії), що абсолютно не відповідає дійсності. Дослідженнями названих вище учених українська медієвістика в кінці ХІХ ст. була виведена на рубежі європейської науки, справила вплив на подальше вивчення синьоводської проблеми не тільки в Україні, а й у Росії, Польщі та Литві. Природно, що саме цьому періодові приділено найбільше уваги, але й для характеристики наступного, радянського, в статті також знайшлося місце (див. с. 61, де, зокрема, йдеться про публікації О. В. Русиної).

Крім безсумнівних заслуг В. Антоновича та його учнів і колег, у статті відзначені ті помилки й похибки, яких вони припустилися, досліджуючи синьоводську проблему. Те саме може бути справедливо сказано і про статтю *«Мацей Стрийковський як історик Синьоводської битви»*. В обох про номінантів говориться без жодних прикрас, у міру можливості різнобічно й об'єктивно. Отже, навряд чи справедливо уподібнювати ці статті з *продукованими* *упродовж останніх років «національними» стандартами біографічного жанру*, згідно з якими *життєписи українських істориків стилізуються під життя, перетворюючись на екстатично-сумбурні одкровення про їхні «подвиги та муки»* (с. 180 рецензії). Риторика п. Русиної в даному випадку була спрямована не за адресою,

оскільки нічого схожого з жанром «життєписів» мої статті не мають. Ймовірно, шановна Рецензентка ототожнює їх з «національними» стандартами біографічного жанру – суто на підставі асоціацій власної свідомості.

Закінчуючи розгляд критичних зауважень Олени Русиної на зміст моєї брошури, констатую, що в своїй рецензії вона виступає з позицій ретрограда, не виявивши ані найменшого бажання зрозуміти давно назрілу потребу перегляду застарілої точки зору на синьоводську проблему в цілому і свідомо намагаючись спростувати чи поставити під сумнів ті нові висновки з конкретних питань проблеми, що під силу їй. При цьому, як можна судити з поверхової і безпідставної у багатьох своїх місцях рецензії, шановна Рецензентка не виявила ні необхідних у такому випадку системності й скрупульозності, ні особливих спеціальних знань, а у відомій їй фаховій сучасній літературі є істотні лакуни.

Розгляд і оцінка по достоїнству майже всіх вартих уваги критичних зауважень дають мені право і достатню підставу зробити такий висновок: рецензія Олени Русиної на мою брошуру не просто необ'єктивна – вона є верхом суб'єктивності, бо Авторка, пишучи її, аж ніяк не керувалася високою і шляхетною ідеєю пошуку історичної істини. Що це саме так, свідчать методи аналізу, до яких вдалася шановна Рецензентка – вони мають більше спільного з огульним критиканством, ніж з науковою критикою.

¹ Див.: Шенников А. А. *Червлений Яр. Исследование по истории и географии Среднего Подонья в XIV-XVI вв.* – Л., 1987 – 139 с. Ця праця вийшла друком після появи монографії В. Л. Єгорова і не була врахована ним. Вона, очевидно, залишилася невідомою також О. В. Русиній, втім, як і доволі значна кількість сучасної спеціальної літератури з питань еволюції макросупільства номадів, відносин створених ними «кочових» або «степових» імперій з осілими народами землеробсько-скотарських цивілізацій, особливо у прикордонній з Великим степом зоні. А без знань її неможливо тепер скласти вірне наукове уявлення про істо-

рію українських земель, зокрема Середньої Наддніпрянщини, у XIV-XVI ст.

² Докладніша аргументація з цього питання наведена у монографії О. В. Русиної. Див.: Русина О. *Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського*. – К., 1998. – С. 73-79. Близько третини тексту рецензії дублюється у відповідних фрагментах цієї книги.

³ Насправді ця заслуга належить як М. М. Тихомирову, так і Б. О. Рибаківу, котрий ще 1947 р. виголосив спеціальну доповідь, а згодом у кількох працях дав принципово нову трактовку цього джерела як пам'ятки канцелярії митрополита Київського і всієї Русі Кипріяна. Можливо, до спрощеного висновку О. Русину спонукала необхідність заощаджувати місце у невеликій за обсягом рецензії. Проте у своїй книзі дослідниця уточнює його ось так: *І хоч після цього до «Списку» не раз зверталися фахівці (Л. В. Черепнін, Б. О. Рибаків, Є. П. Наумов, І. Б. Греков, О. В. Подосинов, В. Л. Янін та ін.), ставлення до нього, як до безумовно вірогідного щодо історично-географічних реалій кінця XIV – початку XV ст. джерела, не змінилося* (Русина О. *Назв. праця*. – С. 74). У книзі більш точно окреслено також позицію О. В. Русиної щодо місцезнаходження літописного Коршева і р. Сосна. За її словами, *якщо у другій половині XIV ст. Коршев на Сосні й існував, то, поза сумнівом, являв собою невеличке місто у складі Єлецького князівства* (Там само. – С. 77), а під Сосною, слідом за Кучинським і Тихомировим, слід розуміти *Бистру Сосну* (Там само. – С. 75).